

Almodis de la Marca, o de princesas de Castilla, como Sancha, la mujer de Berenguer Ramon I, constituye el patrón que se seguirá por la práctica totalidad de los linajes nobiliarios catalanes. Los ejemplos elegidos por Aurell prueban que, en efecto, el linaje de los condes de Barcelona (desde Guifré el Pilós hasta el malogrado Ramon Berenguer II Cap d'Estopes) utiliza el matrimonio con mujeres de la alta aristocracia de su tiempo para consolidar el poder sobre el territorio. La reforma gregoriana diseñó además un modelo de matrimonio, con presencia del sacerdote, que favorecía este sistema de articulación familiar, basado en la primacía del padre de familia, y de su primogénito varón. Las luchas de los gineceos por buscar herencias a los hijos segundones, a los que por derecho no iban a heredar el núcleo principal del linaje, constituye una constante de estos siglos: un conflicto a veces sordo y áspero que tiene lugar en el interior del espacio doméstico, en la *privacy* de estos aristócratas, y que da lugar a un hecho bastante insólito, y de ese modo lo resalta el propio Aurell, la inclinación al «matricidio», en lugar del parricidio, en la sociedad catalana de aquel tiempo.

El tercer período, denominado la «vicioria de la política», corresponde en términos generales al siglo XII, y más concretamente desde 1127 a 1213. Las fechas corresponden, la de su comienzo, a la estrategia ideada por Ramon Berenguer III para consolidar sus dominios, y la final, a la conocida batalla de Muret, en la que el rey Pere el Catòlic muere a manos de Simón de Montfort.

El programa matrimonial consiste en articular el linaje conal, de tal modo que permita construir una nación con fisonomía de tal, Cataluña. Las damas parecen encontrarse en apuros en estos tiempos, su *status* social y jurídico declina debido a la presencia del derecho romano, que es claramente misógino, y a la aparición de la dote, que va sustituyendo poco a poco al esponsalicio, con lo que las mujeres van siendo relegadas a un papel secundario, hasta alcanzar una situación dramática en el caso de la desafortunada María de Montpellier, la madre de Jaume I.

Estos son, en síntesis, algunos de los planteamientos sugeridos en este libro. Uno de los aspectos que más sorprende es su absoluto rigor a la hora de tratar temas que resultan opacos en la documentación. Prueba del gran oficio de este joven y brillante historiador catalán afinado en Francia, como catedrático de Historia Medieval en la Universidad de Poitiers. Al principio, su audacia resulta sorprendente, aunque muy pronto se descubre que tenía sobrados conocimientos como para ofrecer esta interpretación de la historia de Cataluña a partir de las maneras de contraer matrimonio del linaje conal. Recomiendo la lectura de este libro, que me gustaría ver pronto en lengua catalana, para que el público de nuestro país pudiera comprobar por sí mismo la riqueza de su trabajo y el espíritu de renovación: aspectos ambos tan característicos del modo de ser catalán, al que Aurell rinde un sentido homenaje.

J.E. Ruiz-Domènec

CAMERON, Averil

Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1991 (Sather and Classical Lectures; 55). XV, 261 p.

En 1959, Arnaldo Momigliano, interessat en els canvis culturals i religiosos que es

produïren a la societat romana del segle IV, revisa en una conferència pronun-

ciada a la Universitat de Cincinnati, publicada com a capítol introductori («Introduction. Christianity and the Decline of the Roman Empire») del llibre *The Conflict Between Paganism and Christianity in the Fourth Century* (trad. en castellà, Madrid: Alianza Editorial, 1989), la interpretació d'Edward Gibbon, escrita durant l'època de la revolució nord-americana (*Decline and Fall of the Roman Empire*), sobre la influència del cristianisme en la decadència de l'Imperi romà. Segons Momigliano, calia superar la interpretació negativa del procés de cristianització de l'Imperi romà i mesurar l'impacte real del cristianisme en la societat romana.

Aquesta perspectiva fou recollida el 1971 pel seu deixeble Peter Brown a *The World of Late Antiquity: From Marcus Aurelius to Muhammad* (trad. en castellà, Madrid: Taurus, 1989), on va estudiar les causes i les conseqüències, tant a curt com a llarg termini, del canvi social i cultural que es produí al segle III a la societat romana, emfatitzant el contrast entre la zona oriental (àrea ortodoxa) i la zona occidental, i el desenvolupament de l'Església cristiana i el seu paper central en la política, la societat i la cultura de l'antiguitat tardana. A *The Making of Late Antiquity* (Cambridge and London: Harvard University Press, 1978), *The Cult of Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity* (London: Student Christian Movement Press, 1981) i *Society and the Holy Antiquity* (London: Faber and Faber, 1982), P. Brown situa l'estudi dels canvis en la sensibilitat religiosa dels segles II-IV en el centre de qualsevol explicació sobre l'estil de vida religiós, cultural i social de l'antiguitat tardana.

En el debat historiogràfic suscitat sobre la natura de les transformacions que donaren lloc a l'aparició de l'antiguitat tardana i al desenvolupament del cristianisme al baix imperi, els treballs d'Averil Cameron subratllen la importància de la ideologia en el procés de canvi històric.

Professora del King's College de Londres, començà la seva obra tot seguint la línia d'investigació traçada per A. Momigliano al seu ja cèlebre article «Pagan and Christian Historiography in the Fourth Century A.D.», publicat a *The Conflict Between Paganism and Christianity in the Fourth Century* (1963), amb l'estudi de l'historiografia bizantina del segle VI (Agatès i Procopi): *Agathias* (Oxford: The Clarendon Press, 1970) i *Procopius and the Sixth Century* (London: Duckworth, 1985). La seva reflexió metodològica, sobre l'anàlisi de l'escriptura de la història i la posició crítica de l'historiador davant del text, es completa amb l'obra col·lectiva *History as Text. The Writing of Ancient History* (London: Duckworth, 1989).

A mitjan dels anys vuitanta, interessada en la possibilitat de fer una història dels gèneres literaris cristians a l'Antiguitat tardana, assenyalà el significat del discurs cristià en el canvi social (en el sentit proposat per Michel Foucault de com el cristianisme va arribar a articular un discurs totalitzant), i suggerí la necessitat d'una nova interpretació històrica dels textos del cristianisme primitiu («Redrawing the Map: Early Christian Territory After Foucault», *Journal of Roman Studies*, 76, 1986, p. 266-271). Aquest article va constituir l'esbós programàtic de *Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse*, on la creació del discurs cristià apareix com l'objecte d'estudi per a la comprensió, des d'un punt de vista històric, del desenvolupament del cristianisme primitiu dins el context del món romà. L'estudi comprèn des dels seus inicis al segle I, amb referències als textos del Nou Testament, a la *totalització* del discurs cristià al món bizantí del segle VI. Amb especial atenció pel procés mitjançant el qual la retòrica cristiana es convertí en una retòrica del poder (segle IV), i a la connexió entre la cristianització de l'Imperi i la natura de la representació del món bizantí inicial.

Al primer capítol (*How Many Rhetorics?*, p. 15-46) la professora Averil Cameron discrepa de la visió d'una anomenada *cultura popular* (escriptura cristiana) victoriosa enfront d'una cultura pagana d'elit, de la qualificació de l'antiguitat tardana com a època de «superstició» i com a «irracional», així com de la decadència de la societat clàssica. Analitza el poder social de persuasió del discurs cristià (segons l'autora aquelles estratègies retòriques i formes d'expressió característiques de l'escriptura cristiana) en la seva recepció a la societat romana, i estableix un estret lligam entre predicació i text. Al segle II, els cristians, mitjançant la dialèctica entre fe cristiana i visió cristiana del món, construíren ideològicament un discurs, amb la voluntat d'emprendre una tasca de cristianització de la societat romana, que provocà un dels canvis culturals més grans que han marcat l'esdevenir de la història occidental. En la construcció d'aquest nou món tingué més importància l'ensenyança cristiana (moral i doctrinal), mitjançant el llenguatge oral, escrit i visual, que la conducta de la comunitat cristiana (mode de vida i disciplina comunal).

El segon i el tercer capítol tracten de la formació del discurs cristià als segles II i III. Al segon capítol (*Showing and Telling*, p. 47-88) s'indica el caràcter figuratiu («figural») i declaratori («declaratory») del llenguatge cristià. La metàfora i la imatge constituïren el recurs literari característic de l'escriptura cristiana. Es recorregué a elles per tal d'expressar el missatge cristià, els misteris inexplicables de la fe cristiana. La Bíblia subministrà un repertori de símbols i d'imatges als escriptors cristians i a l'art visual. El miracle i la paràbola, juntament amb la metàfora i la imatge, foren els recursos retòrics emprats pel discurs cristià a l'hora d'explicar la relació entre allò humà i allò diví. Aviat es produí el debat entre els teòlegs cristians sobre la conveniència d'incidir en la vessant paradoxal del discurs cristià en comptes d'apropar-ho al llenguatge de la retòrica clàssica,

i així fer-ho més entenedor entre els pagans. La formació d'un discurs *totalitzant* nasqué de la tensió entre ambdós impulsos. Alhora s'assenyalen les relacions entre l'oratória clàssica (epideixi) i la predicació cristiana: amb l'apropiació dels elements retòrics clàssics de la segona sofística per part dels escriptors cristians. Al tercer capítol (*Stories People Want*, p. 89-119) es destaca la influència de les narracions apòcrifes en el desenvolupament del discurs cristià i en la formació d'un univers cristià del mite. La raó d'aquesta importància és significativa: els textos apòcrifs proporcionaren una informació complementària als creients i donaren resposta a molts dels interrogants que havien suscitat els evangelis. Pel seu contingut són expressió de les noves formes de l'escriptura cristiana que des de final del segle II trobaren en la narració biogràfica un model literari molt més àgil d'expressió i de confirmació de la fe. D'altra banda, la diferència entre els textos apòcrifs i la novel·la antiga se situa en la suposició de la veracitat de la narració: on els textos cristians pertanyen al camp de la veracitat desitjada i les novel·les antigues, al de la ficció.

El quart capítol (*The Power over the Past*, p. 120-154) reflecteix la capacitat dels oradors i escriptors cristians (cal destacar els bisbes) per adaptar els elements del discurs polític i de l'oratória pública pagana, i així convertir la retòrica cristiana en una retòrica del poder. En el debat polític la historiografia cristiana del segle IV (Eusebi i Lactanci) va reinterpretar el passat en relació amb el seu discurs polític de suport imperial, tot demostrant la incompatibilitat del cristianisme amb el sistema de govern imperial. Durant aquest període (segle IV) es desenvolupà una nova forma literària: les vides de sants. Aquestes oferiren als cristians els ideals de conducta a seguir, a imitació de Crist. Les vides del present eren interpretades en relació amb les vides sagrades del passat.

Al cinquè capítol (*The Rhetoric of Paradox*, p. 155-188) Averil Cameron

tracta el paper de la paradoxa a la literatura cristiana dels segles IV i VI. Es fixa en la lluita dels escriptors cristians (per ex. Gregori de Nazianz i Gregori de Nissa) contra el problema de la representació lingüística de Déu i en la solució donada amb la representació simbòlica visual, com a mitjà alternatiu d'expressió de la fe religiosa. Això suposa la victòria de l'element paradoxal en el discurs cristià enfront de l'impuls d'assimilació amb la retòrica pública (la paradoxa va tenir un gran pes en el pensament religiós bizantí). Els exemples se centren al voltant dels grans debats doctrinals d'aquesta època: l'encarnació de Déu i la virginitat de Maria. El discurs de la virginitat va obrir el debat sobre la sexualitat, el celibat i el matrimoni, que tan bé ha estudiat Peter Brown a *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in the Early Church* (trad. en castellà, Barcelona: Muchnik, 1993).

Al sisè capítol (*Toward a New Representation*, p. 189-221), amb el qual

conclou el llibre, es verifica el procés formatiu del discurs cristià: la seva *totalització*. Quins són els aspectes concrets resultants a Bizanci en temps de l'emperador Justinià? 1) L'origen diví de l'autoritat de l'emperador, qui actua per inspiració divina; 2) El pensament dogmàtic i l'ortodòxia religiosa; 3) Consolidació de la tendència figurativa amb el creixement d'imatges religioses (icones). La base teòrica de les obres del pseudoDionís, l'Aeropagita, van contribuir a la representació visual, amb la importància de la revelació mitjançant els signes de Déu, i a l'autoritat política, amb la idea de jerarquia.

Per últim, dos detalls: l'absència del debat religiós de la lluita contra l'heretgia a l'interior de l'Església, i l'aprofundiment en els textos i autors grecs, tradicionalment més allunyats dels historiadors de tradició llatina.

Javier Robles Montesinos

DRONKE, Peter

Women writers of the Middle Ages: A Critical Study of Texts from Perpetua (+203) to Marguerite Porete (+1310)

Cambridge: Cambridge University Press, 1984. XI, 338 p.

Traducció en castellà: *Las escritoras de la Edad Media* Barcelona: Crítica, 1994, 439 p.

En los últimos diez años el interés por el mundo femenino ha dado lugar a un importante volumen de obras en las que se rescataba del pasado a la mujer. Los medievalistas no han sido ajenos al fenómeno y el mercado se ha visto saturado por un sin fin de títulos tras los cuales, como siempre ocurre en estas ocasiones, se ocultaban buenos y malos trabajos.

Historias de las mujeres, las que se quieren. La mayor parte de ellas poco rigurosas en lo científico y, la minoría que escapa de la mediocridad peca de lo mismo, habla demasiado sobre la mujer

y poco de lo *conservado y hecho* por ella. El profesor Peter Dronke, en su obra, ha eludido ambos peligros.

Este erudito nacido hace 62 años y en la actualidad catedrático de Literatura Medieval en la Universidad de Cambridge, nos presenta en estas páginas *auténticos testimonios personales no masculinos y sí femeninos*.

Dividido en dos grandes bloques, su libro analiza meticulosamente cada uno de los textos nacidos de la mano y mente de estas mujeres.

En el primero nos presenta a las protagonistas. Nombremos a algunas de ellas: